МАРКО ПАРЕЗАНОВИЋ[*]
Влада Републике Србије
Београд

УДК 323.276 ; 355.404.52
327.84:323.276
ИД БРОЈ 192635916
Монографска студија
Примљен: 15.05.2012
Одобрен: 17.06.2012

УЛОГА ОБАВЕШТАЈНИХ СЛУЖБИ У ПОЛИТИЧКОМ ПРЕВРАТУ

Сажетак: Улога стране обавештајне службе у политичком преврату је истраживачки рад о положају и значају које стране обавештајне службе имају приликом организовања и извођења тог политичког феномена. Поред уводних напомена и закључних разматрања, рад је структуриран тако да садржи три тематске целине. Прва се односи на политички преврат – анализирани су сви политиколошки аспекти теоријског одређења те појаве, као и на значај који политички преврати могу имати у свеукупним политичким и безбедносним процесима у одређеном друштву или држави. Друга тематска целина обухвата теоријско одређење обавештајне службе, специјалних операција и превратничких дејстава, а све с циљем њиховог довођења у међусобну корелацију приликом организовања и извођења политичких преврата. У оквиру треће целине, истраживачке активности су биле усредсређене на методику рада стране обавештајне службе у контексту политичких преврата, при чему је представљен својеврстан конгломерат тајних и офанзивних активности које изводе стране обавештајне службе у контексту истраживачке теме овог рада. Циљ рада је научна дескрипција начина на које поједине државе користе своје обавештајне службе ради остварења стратешких планова, који су првенствено усмерени ка јачању њиховог међународног положаја у данашњем мултиполарном свету.

Кључне речи: страна обавештајна служба, политички преврат, насиље, специјалне операције, политичка и безбедносна криза

[*] alfa2020@yahoo.com

Увод

У политичком животу сваке земље постоје одређени кодекси на основу којих се конституишу постулати унутарполитичког и спољнополитичког деловања. Свака власт жели да у што већој мери успостави доминацију и контролу над политичким процесима, односно да на одређен начин ограничи „маневарски простор" појединаца у владајућој стуктури. У том смислу, власт се мора ограничавати одређеним механизмима како по хоризонтали, тако и по вертикали, а све с циљем дисперзије политичке моћи у одређеној држави. Као облик друштвених односа, власт се испољава час неформално и спонтано, час формално и организовано. Испољавање власти у спонтаним облицима је резултат стања идеолошке свести, где масе „осећају" да треба да се понашају у складу с иницијативом вође, руководства партије или организације. Када то понашање пређе у навику милиона људи, онда таква власт представља огроман потенцијал. Постоје периоди када долази до одређених поремећаја у функционисању система, који се могу испољити на различите начине. Друштвени односи или политички системи који не подлежу облицима демократске контроле, или у којима се ауторитет појединаца или друштвених група конституише на отуђен начин, испољавају најстрашнију моћ. Таква моћ проистиче из положаја група и појединаца и одражава се многозначно у свим структурама друштва. Поремећаји у функционисању система стварају услове погодне за „неку акцију", која може постепено прерасти у заверу. Када је реч о политичком преврату, односно о његовој завереничкој природи, носиоци власти су на великом искушењу. То се огледа у низу потешкоћа приликом откривања завереничке природе носилаца преврата, спознаје његовог карактера и идентификовања социјалних група које носиоци преврата желе да употребе за своје циљеве. Проблем је утолико сложенији уколико је превратнички повезан са спољним чиниоцима, који се означавају као учесници из иностранства. То стање друштвених односа, у којем одређени политички субјекти своје амбиције за долазак на власт пребацују с легалистичког на превратнички терен, може бити подстакнуто због више разлога. Једном је то немогућност победе на изборима због злоупотреба и крађе изборног процеса од стране владајућих структура, други пут је то недостатак политичког кредибилитета и народне подршке, док је трећа могућност једноставно снажна политичка амбиција, при чему то свакако нису сви мотиви који се могу истаћи и сусрести у свакодневној политичкој пракси.

Ако се као пример узме талас револуција који је захватио север афричког континента и део Блиског истока, није тешко закључити да је реч о изразито сложеној и вишедимензионалној појави, коју је веома тешко у потпуности разјаснити. Та тешкоћа лежи у чињеници да је за разумевање тих процеса неопходно познавање узрока који су изазвали та револуционарна кретања, при чему је свакако још теже предвидети даље правце развоја тих политичких процеса, пошто су свакако попримили један мултинационалан, а може се рећи и глобалан карактер. „Арапско пролеће" је појава која има веома дубоке корене и многобројни су разлози који су допринели стварању таквог односа снага којим су проузрокована та револуционарна кретања. Иако су у стручним круговима актуелна спорења о узроцима који су допринели стварању револуционарног таласа, једно је неоспорно: „Арапско пролеће" се догодило стицајем унутрашњих и међународних околности, када су се интереси појединих утицајних држава такорећи „наслонили" на расположење и свест широких слојева друштава северноафричких и блискоисточних земаља. Свака од арапских држава у којима су уследили револуционарни процеси има своје специфичне особености у унутар-политичком смислу, без обзира на то што је реч о земљама са сличним и готово истоветним државним уређењима. То конкретно подразумева да су наведене државе одликовали ауторитарни недемократски режими, који су, упркос свом аутократском карактеру, имали своја упоришта у оквиру мултиполарног односа снага у светској заједници. Ти односи датирају још из колонијалног периода, а свакако и из периода хладног рата, када су те државе припадале корпусу земаља тзв. Трећег света, од када и постоји борба за стратешком доминацијом на тим просторима из познатих геополитичких и геоекономских разлога. Међутим, то што се догодило и што се још увек догађа на Блиском истоку и на северу Африке свакако представља једно интригантно и енигматско поље дешавања на међународној политичкој и безбедносној позорници, јер ма колико поједини домаћи и страни аутори износили своје категоричне закључке у том правцу, тек ће се протеком одређеног времена и на основу једне вишеслојне и студиозне анализе можда доћи до релевантних одговора, који би могли да у потпуности истрпе критику научно-стручних кругова. Једно од основних питања које се намеће приликом изучавања те појаве јесте установљавање чињенице да ли су поједине државе, које имају стратешке интересе на северу Африке и на Блиском истоку, предузеле одређене кораке ради стварања одговарајућег амбијента за подстицање и остваривање револуционарних активности, или су се те државе, условно речено, надовезале на већ започета превратничка кретања с циљем да их усмере у жељеном правцу и тиме остваре своје планове.

Тако, на пример, познато је да је Мубараков режим у Египту у огромној мери помагала администрација САД. Стандардни војни пакет годишње финансијске помоћи Сједињених Америчких Држава египатској војсци износио је преко 1,3 милијарде америчких долара, док су у друге сфере египатског друштва САД донирале годишње и до 3 милијарде долара (Dadush, Dunne, 2011). Ако се томе дода и податак да је Египат имао највећи обим спољнотрговинске размене са САД, намеће се питање да ли је америчкој администрацији било у интересу да осуди режим Хоснија Мубарака, који је с њом одржавао блиске односе преко тридесет година и био својеврсни гарант мира између Египта и Израела. Не сме се пренебрегнути ни спољнополитички став израелске Владе на актуелна револуционарна дешавања у арапском свету. Наиме, Нетанијахуова влада од почетка испољава огромну резерву према том таласу промена. Она сматра да се Запад упустио у пројекат чије последице неће бити способан да контролише. С обзиром на то да у исламским земљама демократизација подразумева реисламизација, израелски политичари отворено тврде да су много задовољнији док су на власти ауторитарне, секуларне полудиктатуре Мубараковог типа и изражавају велико жаљење због смене диктатора (Ђурковић, 2012).

Свакако је занимљиво и то што се међу водеће светске државе претежно сврставају земље које су зависне од увоза енергената, пре свега нафте и нафтних деривата. Познато је да се међу те државе убрајају САД, Кина, Индија, Јапан и готово све чланице Европске уније. У том смислу постоји дилема да ли ће „Арапско пролеће" на крају довести до нове глобалне политичке архитектуре, која ће имати далекосежне безбедносне импликације, посебно ако се узму у обзир последице настале услед свеопште финансијске кризе. Такође, очигледно је да нема ни приближног консензуса у вези с тим процесима између САД и ЕУ с једне стране и других великих увозника нафте с друге стране, пре свега Индије, Кине и Јапана. Недовољно је јасна и улога Саудијске Арабије, која није активније политички учествовала у тој партији „арапског гамбита", али је заједно с Катаром и Уједињеним Арапским Емиратима обећала финансијску помоћ новим египатским властима у износу од 18 милијарди америчких долара, што доста говори само за себе.[1]

У сваком случају, очигледно је да ће се у временима која предстоје додатно усложњавати политички и безбедносни односи у арапским државама захваћеним таласом насилних политичких промена, тим пре што се усложњавањем постојеће кризе у Сирији ствара амбијент за додатну

[1] Видети опширније у: Uri, Dadush; Michele, Dunne (2011): American and European Responses to the Arab Spring: Whats the Big Idea?, *The Washington Quarterly*.

ескалацију сукоба, који могу прерасти у један шири конфликт чије штетне последице могу бити веома далекосежне.

Политички преврат

Није ретка појава да се у данашње време израз „политички превратˮ често паушално и колоквијално користи како би се описао неки друштвени процес који се првенствено односи на наглу промену у оквиру политичких или владајућих структура, а понекад и на радикалан преокрет у политичком деловању. Још је чешћа појава да се политички удар поистовећује с пучем, што је свакако апсолутно неприхватљиво с научно-теоријског становишта, будући да је реч о изразито различитим терминима како по структури, тако и по облицима испољавања и свеукупног друштвеног артикулисања. У најширем смислу, политички преврат представља изненадну и наглу промену у политичким структурама, која може изазвати одређене последице у оквиру постојећих друштвених односа. Те последице или, боље речено, ефекти могу бити позитивни или негативни, што непосредно условљава да ли ће промена имати прогресиван или регресиван карактер. Политички преврат може бити извршен на различитим нивоима власти и политичког система, при чему не мора имати насилан карактер. То се посебно наглашава јер није ретка појава да се за израз „преврат” често везују насиље и проливање крви као његове неизбежне, пратеће нуспојаве. Међутим, важно је нагласити да се преврат може извршити и мирним, ненасилним путем. Највећи број политичких превратa током последњих тридесет година извршен је ненасилним методама и средствима, изузев у руралним подручјима у којима су на власти биле апсолутистичке диктатуре и где степен развоја друштвених односа није дозвољавао прилику за испољавање, чак ни у обрисима, било каквих облика демократских односа и савременог устројства друштва.

Због своје природе, извршење политичког преврата је условљено постојањем различитих облика друштвених криза, док некада представља и једини начин за њихово превазилажење. У том смислу, „политичким превратима као облицима нелегалног освајања врховне власти, најчешће претходе дуготрајне политичке, економске и социјалне противречности у одређеном друштву или држави, које временом добијају на интензитету. Посебна природа модерних држава, сложеност и осетљивост њених функција, озбиљност политичких, економских и социјалних проблема који су уследили, геометријски увећавају њихове слабости.

Неопходности тренутног превазилажења политичке кризе, привредне рецесије, велике социјалне разлике међу становништвом, али и стратегијски политички, економски и војни интереси великих сила да стекну, одрже или повећају свој утицај на глобалном плану, допринели су актуелизовању тог специфичног политичког феномена". Ранија карактеристика превратa углавном је била да су их изводили делови доминирајућих, владајућих друштвених структура. Због тога и њихова политичка природа у прво време није била одмах јасна. Чак и док се предосећају, те промене теку без учешћа ширих социјалних снага. Оне су у њима ангажоване једино ишчекивањем, на које превратници и те како рачунају (Симеуновић, 1992).

Политички и правни аспекти превратa одувек су представљали мултидисциплинарно истраживачко поље, јер је реч о сукобу позитивног права и свакодневне практичне политике, односно рационалног политичког деловања. Намеће се питање да ли превратничко деловање треба да буде кажњиво уколико се користи против тиранина који је на најгори могући начин узурпирао политичку власт у одређеној земљи. Или, како се борити, које политичке и правне механизме користити у сукобу с апсолутистичком владавином у којој не постоји могућност ни слободног изражавања политичких мисли и ставова, а камоли одржавања фер и демократских изборних процеса. Најизраженије политичке интересе у превратничком процесу имају елите, док широки слојеви друштва и народне масе знатно теже препознају политичке интересе, а још мање се могу надати њиховом евентуалном остваривању. У спонтанитету и маси савременог превратничког таласа појединац препознаје само своју тренутну улогу, која је најчешће социјалног или економског карактера и претежно заснована на жељи да се побољшају животни стандард, ниво људских права и слобода и томе слично. Често се након протека одређеног времена разочара, сматрајући да је његова „борба за идеале" била узалудна када упореди нови и стари режим. Не може се пренебегнути чињеница да су многе револуције током XX века са собом доносиле и одређени назадак, односно да је након превратничке еуфорије друштво наставило да функционише према старим начелима и да је штавише забележило и значајан степен стагнације политичког, економског, културног и сваког другог друштвеног развоја.

Постоји више облика политичког превратa, али су у савременој политичкој теорији најзначајнији политички удар, државни удар, пуч и револуција. Политички удари, за разлику од других видова превратничких акција, могу се спровести и без структура моћи у одређеној држави (војске, полиције, специјалних служби и др.). Могу се извести на

најнижим нивоима политичке власти, на пример, у месној заједници, општини, политичкој странци, као и у оквиру сродних видова политичког организовања. Међутим, када су у питању политички удари на вишим нивоима власти, стране специјалне службе имају своју неизбежну улогу.

Имајући у виду сложеност операционалног одређења те појаве, свакако неизоставно треба нагласити дефиницију да је „политички удар начин преузимања власти у одређеној структури и није у одговарајућој сагласности с важећим концептом преузимања и нормом, односно садржином норме, друштва, институције, организације или важећим моралним кодексом одређеног друштва" (Теорија политике, 2002: 170).

То значи да се у данашње време политички удари изводе без кршења закона и без употребе силе, чисто политичким методама и средствима. На тај начин се ствара окружење око шефа државе, премијера и других полуга моћи, па се моћници, попут човека на обали, нађу једнако изненађени и од плиме и од осеке. То су, у ствари, модерне, бескрвне политичке завере у којима не „лете" главе, али „лете" фотеље, планови и друге користи (Марјановић, 1996: 242).

За разлику од политичких удара, државни удар је знатно сложенија појава, која у свом бићу садржи сложеније облике политичких, а често и неких других видова друштвених сукоба. У том смислу, најобухватнија и најпрецизнија је следећа дефиниција: „Државни удар је просторно уска, на центар политичке моћи, односно седиште власти ограничена, насилна, завереничка војно-политичка акција, коју ради изненадне, неуставне тотално-аберативне промене у позицији носилаца врховне извршне власти у једној земљи планира и у веома кратком временском року изводи ограничен број учесника из редова носилаца државне власти, уз помоћ националних оружаних снага и обавештајних структура, без стварног учешћа маса и поред измене режима, с израженом тенденцијом опстајања превратничке акције у оквирима постојећег друштвено-политичког уређења, као и његове заштите" (Теорија политике, 2002: 170).

Из наведене дефиниције јасно се уочава да је једна од битних карактеристика државног удара да упркос насилном начину промене власти нема значајније измене државног уређења, односно да друштвено-политички односи у земљи у мањој или већој мери остају да функционишу на постојећим основама. То у пракси значи да се успешним остваривањем превратничке акције мења владајућа структура без коренитих промена друштвено-политичког система земље, при чему се нова власт конституише из редова извођача државног удара. Такође, у односу на политички удар, државни удар је знатно садржајнији и обимнији у кван-

титативном смислу када су у питању његови учесници. Укратко, учесници државног удара најчешће долазе из редова политичких странака (владајућих и чешће опозиционих), домаћих и страних специјалних служби, националних и иностраних оружаних снага, полицијских структура, паравојних и плаћеничких парамилитантних формација, мултинационалних корпорација, финансијских интересних група, средстава масовних медија и томе слично.[2] Важно је нагласити да се међу учеснике државног удара никако не убрајају широке народне масе. Оне се евентуално појављују након фазе извршења у смислу подршке или отпора превратничким структурама.

У односу на политички и државни удар, пуч представља „изузетно милитантну форму државног удара, који изводе искључиво националне оружане снаге, а не плаћеничке или стране интервенционистичке трупе. По извршењу пуча, власт обављају војна лица сама (хунта) или предоминантно учествују у њеном обављању у оквиру мешовитих војноцивилних влада" (Симеуновић, 1989: 75).

Из тога произлази и да такав вид превратничког деловања приликом непосредног извођења има искључиво национални карактер, иако учесници пуча могу бити у јавној или тајној спрези са спољним фактором који има одређене интересе да подржи такву активност.[3] Актери пуча су активна војна лица, најчешће из редова виших, средњих и нижих командних структура, који након смене државног руководства власт обављају самостално у облику хунте или у оквиру мешовитих војноцивилних влада, при чему су цивилна лица као чланови таквих влада најчешће под јаким притиском и утицајем војних структура, односно строго су контролисана и често приморана да беспоговорно извршавају све значајније захтеве пучиста. Осим тога, пучистичке владе одликују изразито недемократски карактер и значајна бруталност у разрачунавању са збаченим носиоцима врховне власти и њиховим присталицама.

Што се тиче револуција, битно је нагласити да постоји велики број аутора који су се до данас бавили револуцијама и имали различито виђење тог политичког феномена, које је најчешће било прилагођено датим околностима, без доношења јединственог одређења или дефиниције. То је и разумљиво због тога што је свака револуција „живи органи-

[2] Стратегија и техника извођења државног удара изразито су занимљиво описане у: Глазунов, Олег (2006): *Государственный переворот – Стратегия и технологии*, Олма-Пресс Образование, Москва.

[3] О начинима извршења пуча видети опширније у: Hebditch, David; Connor, Ken (2009): *How to Stage a Military Coup: From Planning to Execution,* Skyhorse Publishing, New York.

зам" и процес који се одвијао на јединствен начин, због чега и историја не познаје две идентичне револуције.

Из аспекта револуције као савременог политичког феномена, иако не постоји јединствена и општеприхваћена дефиниција тог појма, очигледна је сагласност да је реч о коренитој промени друштвених односа, која постепено настаје услед нагомилавања непремостивих противречности у одређеном друштву, односно у држави. Те, друштвене противречности ширег обима могу бити изазване и генерисане хроничним политичким, економским, безбедносним, па чак и верским или неким другим кризама, у зависности од тога о ком делу света је реч, и често их подстичу поједине интересне групације које имају јасно одређене интересе.

Са становишта друштвених сукоба, револуција по својој радикалности, ширини и дубини квалитативних промена (социоструктурних, политичко-економских, културних), као и по укупности последица за појединце, групе и друштво у целини, представља најдубљи социјални сукоб. Суштина револуције је у брзом и наглом разарању постојећег социјалног, политичког и правног поретка, али и у терору као њеној неизбежној пратећој појави. Истовремено, то је и сукоб веома јаког интензитета и широког обухвата. Специфичност револуције у односу на остале социјалне конфликте је, осим у количини насиља које карактерише све револуције, и у ширини друштвених последица, односно у радикалности укупних друштвених промена које с њом настају (Милашиновић, Милашиновић, 2007: 319).

Да би се појам револуције адекватно одредио и теоријски разложио из политиколошког аспекта у ужем смислу те речи, неопходно је одредити разлику између политичке и социјалне револуције као савремених политичких појава. Политичку револуцију карактеришу промене политичке природе, које не мењају у значајнијој мери друштвено-економске односе у одређеном друштву. У том смислу, политичка револуција не подразумева корените промене у одређеном друштву, јер је снага која је водила револуцију задовољила сопствене интересе, који се најчешће односе на пуко освајање власти без спровођења радикалних системских реформи. Међутим, неретко се догађа да, уколико се само тај критеријум узме у обзир приликом класификације политичке револуције, под тај појам сврстају и контрареволуција, државни удар или „експорт-револуција".[4]

[4] „Експорт-револуција" је врста социјалистичке револуције која је имала снажно упориште у некадашњим радничким покретима. Представљала је насилан начин освајања

Из наведених разлога, а да би се избегле те противречности, неопходно је нагласити да „политичка револуција није метод освајања власти, већ измена начина владавине и то таква да, иако у креативно-мењајућем квалитету ограничена, није корак уназад, већ доноси собом неки степен прогреса, неку прогресивну новину са ограниченим дометом распростирања и понајчешће само у сфери политичког живота" (Симеуновић, 1991: 21).

За разлику од политичке револуције, социјалну револуцију карактерише не само промена политичког режима, већ и економског, културног и свеопштег друштвеног система, због чега социјална револуција представља темељну, апсолутну и свеобухватну измену наведених параметара у оквиру једне државе или друштва. Даље, социјална револуција утиче на свеукупни, прогресивни, процесуални преображај не само структуре друштва, већ и самог човека. У том смислу, „уколико освајање власти нема за политички акт употребу те власти у функцији остварења револуционарних циљева, а пре свега измене друштвених односа недостојних човека, оно се не уздиже до домета политичке револуције, остајући тако пред вратима социјалне". Стога, резултат социјалне револуције „није само посебна измена у склопу, активностима и функционисању облика политичког поретка, већ општа, темељна, дубока и свеобухватна прогресивна измена политичких, друштвених, економских, културних, психолошких и других односа у оквиру једног друштва" (Теорија политике, 2002: 191).

Политичка и социјална револуција нису две строго засебне појаве, јер социјална револуција увек садржи у себи и политичку револуцију. И док социјалне револуције нема без политичке, о политичкој револуцији се може говорити независно од остварења социјалне револуције. Исто тако, не могу се узети као научна мишљења која одбацују сваку разлику између политичке и социјалне револуције сводећи их на исто, нити, пак, она која почетак социјалне везују за крај политичке револуције као промене посебног квалитета, а уједно и њен почетак као почетак промене општег квалитета човека и друштва. Сходно томе, у корелацији политичке и социјалне револуције, политичка револуција може бити: *процесор социјалне револуције* (уколико се једна или више политичких револуција изводи у оквиру постојећег друштвено-економског уређења, а не наставља као социјална, остајући својим претходњењем само њен услов);

власти уз помоћ оружаних снага некадашњих социјалистичких земаља, при чему се, као пример, могу навести сложени војно-политички догађаји у Мађарској 1956. године и у Чехословачкој 1968. године, као и војна интервенција совјетских трупа (Симеуновић, 1991: 47–52).

сам почетак социјалне револуције (социјална револуција увек започиње као политичка која је тада њен интегрални део) и *део тока социјалне револуције* (како рестаурација и контрареволуција представљају опасност за опстанак револуције, у оквиру развоја једне социјалне револуције може бити изведено више политичких револуција које обнављају, настављају и допуњују резултате претходних) (Теорија политике, 2002: 191).

Неизоставно је напоменути и да се учесници савремених револуција у значајној мери подударају с учесницима државних удара, при чему је неизоставно учешће широких народних маса без којих нема ни револуција. А масе су само оруђе елита, које се најчешће на крају ипак о свему договоре, остављајући иза себе изневерена очекивања и наде о светлој будућности за неке нове људе и нека нова времена.

Обавештајна служба, специјалне операције и превратничка дејства

Сам назив обавештајна служба указује на основну садржину њеног рада, која се првенствено односи на прикупљање података политичке, економске, војне и безбедносне природе, као и других стратешких и тактичких сазнања од значаја за што делотворније функционисање државног апарата и целокупне земље уопште. „Као специфична организација, обавештајна служба је стално у центру спољнополитичких збивања. Она прати и анализира догађаје од њеног значаја, али и припрема предлоге и акције за нарушавање или потпуни распад система безбедности других држава. Као значајна и витална институција, она несумњиво битно утиче на развој билатералних и мултилатералних односа, па и комплетних збивања у међународној заједници" (Петковић, 1996: 8).

Без обзира на то што је обавештајна служба у политичком животу уопште, као и у историји међународних односа, а нарочито у историји ратова, играла веома важну улогу, која се у званичним историографијама најчешће не помиње или се њен значај неоправдано девалвира, она је и до дан-данас остала изван сфере озбиљнијег научно-историјског разматрања (Милашиновић, Милашиновић, 2007: 465).

У контексту истраживачке теме овог рада, неизоставно је нагласити да је прикривене учеснике политичких преврата увек тешко открити, јер иза њих обично стоје владе појединих земаља са својим обавештајним службама и другим специјализованим организацијама за извођење

субверзивних, психолошко-пропагандних и специјалних операција.[5] У том смислу треба посматрати и евентуално постојање узајамне везе између одређених регионалних и глобалних политичко-безбедносних догађаја, односно намера великих сила да остваре сопствене политичке, војне или економске интересе непосредним или посредним мешањем у унутрашње ствари суверених земаља. Припреме и извођење специјалних операција обавештајних служби су посебни, али међусобно повезани и условљени делови јединственог процеса. Сложеност припрема и извођења специјалних операција снажно наглашава проблем организационог повезивања и обједињавања свих тих задатака и функција (сарадњи и делатности) и њихово усмеравање ка јединственом операцијском циљу (Мијалковски, Конатар, 2010: 166).

Сматра се да различити облици завереничког деловања унутрашњих екстремиста долазе на прво место по свом значају и могућим последицама по безбедност државе и опстанак уставног поретка, на основу чега превратничка дејства представљају један од основних облика тајних субверзивних активности обавештајних служби (Милошевић, 2001: 227).

Такве активности се најчешће спроводе у оквиру специјализованих сектора обавештајних служби, који својом офанзивном делатношћу – било са своје територије, било с територије неке од других, односно трећих земаља, спроводе обавештајну активност с циљем насилног рушења уставног уређења државе која је мета напада. Наравно, тим активностима претходе дуге припреме, које могу потрајати чак више година и које представљају изразито сложен процес. У том смислу, једна од примарних активности и стратешки циљ обавештајне службе јесте субверзија као облик дестабилизације друштвено-политичког система одређене земље. То значи да је њен карактер деловања офанзиван, јер превазилази оквире својих одбрамбених потреба и непосредном субверзивном активношћу угрожава суверенитет друге државе, што често узрокује дестабилизацију на ширем регионалном плану.

У субверзивне сврхе, стране обавештајне службе користе огромне материјалне и техничке могућности и брижљиво изграђену методику

[5] Занимљиво је да, уколико се анализирају преовлађујући садржаји у оквиру специјалних операција, долази се до закључка да су у оквиру истих најзаступљенија неоружана дејства обавештајних служби. Однос између оружаних и неоружаних садржаја је у толикој мери изражен да се може установити да су оружани садржаји додатак неоружаним садржајима у специјалним операцијама. Осим тога, специјалне операције се изводе у свим друштвеним условима, посебно у периодима политичких и безбедносних криза, и често се врше и у мирнодопским периодима (Мијалковски, Конатар, 2010: 165–183).

придобијања људи за одређене политичке циљеве. Активност се спроводи у склопу стратегијског концепта индоктринације, а крајњи циљ је промена постојећег друштвено-политичког и економског система у нападнутој земљи. Међутим, поред стратешких, она има и непосредне тактичке и специфичне циљеве, срачунате да изазову дестабилизацију. Томе претходи придобијање или јачање подршке за сопствену политику и друге, посебно идеолошке вредности (које се стално славе и популаришу), а у вези с тим и промена ставова и идеја што већег броја људи, нарочито оних који могу имати шири утицај у својој земљи (Милашиновић, Милашиновић, 2007: 483).

Својим наступом страна обавештајна служба, поред психолошких и субверзивних дејстава, активно учествује у организовању и реализовању превратничких активности, као и у извођењу специјалних операција у циљу постизања одређених политичких циљева. У јавном животу наведени појам често се приписује оружаним формацијама војске и полиције. Међутим, иако се сматра да то тумачење у одређеној мери има основ за такву претпоставку, ипак су специјалне операције „специјалитет" обавештајних служби, јер их оне планирају и непосредно воде. Оне не морају имати искључиво милитантан карактер, већ се могу реализовати и без учешћа оружаних снага, односно активношћу оперативног састава и агентурне мреже. У обавештајним службама некада се покрећу специјалне операције по више различитих основа, на пример, ради врбовања посебно важног лица, које је инкорпорирано у структури од посебног значаја, уградње оперативно-техничког средства у посебно интересантан објекат, затим ради отмице одређених припадника терористичких и других непријатељских формација у циљу њиховог привођења правди и процесуирања, ширења лажних вести и других дезинформација, пласирања агената у „срце" државног апарата стране земље и томе сл. Сходно томе, када је реч о специјалним операцијама усмереним на превратничка дејства, евидентно је да се ради о широком спектру дејства обавештајних служби, која се користе ради остварења приоритетних циљева, које некада подразумевају и насилно рушење уставног уређења.

Делатност обавештајне службе је веома широка, због чега је њена основна подела на цивилну и војну. Цивилна по својој оријентацији најчешће обухвата области политичких, економских и безбедносних сегмената земаља за које је „заинтересована", при чему се њен оквир интересовања може прилагодити и одређеним специфичним сегментима у датој ситуацији. За разлику од цивилне, делокруг рада војно обавештајне службе се првенствено односи на питања оружаних снага, војно-индустријског комплекса, пролиферације наоружања и војне опреме, као

и других сегмената савременог друштва, а који се могу довести у везу са војним фактором. Војнообавештајне службе водећих земаља интензивно разрађују планове евентуалних војних инвазија и војних интервенција (које често заправо могу представљати војне агресије), чиме се разрађују тактички и стратешки услови за остваривање повољнијег положаја у међународним односима.

Методика рада

Да би страна обавештајна служба успешно извршила свој задатак, а који се у контексту истраживачке теме овог рада односи на извршење политичког преврата, потребно је да свој офанзивни наступ, методику рада и правац деловања усмери у одговарајућем правцу. Свакако да су ти правци деловања условљени конкретном ситуацијом, односно да су детерминисани многобројним чиниоцима који се не могу сврстати под јединствен случај или категорију. Свака држава има своје особености које су производ њеног друштвеног уређења, начина функционисања политичког, економског и безбедносног система, степена развоја демократских процеса, националних и верских односа, етничког састава, нивоа привредног развоја, утицаја културе, традиције, морала и других вредности на формирање друштвених односа. У зависности од тих социјалних показатеља, страна обавештајна служба аналитички планира стратегију и осмишљава најделотворније правце свог евентуалног оперативног наступа. Та фаза у обавештајном раду је веома значајна, јер од ње у великој мери зависи и успех саме операције, због чега је неопходно да се у што већој мери предвиде и планирају све околности које могу проистећи из оперативног ангажовања.

Поред широког дијапазона активности које стране обавештајне службе користе у свом офанзивном наступу с циљем извршења политичког преврата, оне користе и различите структуре у држави која је предмет агресије, а пре свега: опозиционе парламентарне и ванпарламентарне политичке партије, појединце или завереничке групе из редова државног апарата, невладине организације и различита удружења грађана, електронске медије и друге центре пропагандне моћи, паравојне формације и екстремистичке групе, терористичке организације и герилске покрете. Свакако да набројане структуре нису коначне и да су условљене конкретном ситуацијом. Међутим, заједничко им је то да стране обавештајне службе, у оквиру поменутих структура, формирају

своју агентурну мрежу посредством које остварују свој утицај и реализују циљеве.

Међу значајне методе деловања страних обавештајних служби ангажованих ради дестабилизовања политичко-безбедносних прилика у одређеној држави убрајају се и психолошко-пропагандна дејства. Под тим се подразумева широк спектар дејстава која се примењују с циљем дестабилизовања политичког руководства земље, као и јачања унутарполитичких сукоба и слабљења морала. Дезинформисање је један од облика психолошко-пропагандне активности обавештајних служби, а изводи се тако што се противничкој страни пласирају лажне или полуистините информације. Подразумева и планско, смишљено и организовано деловање на плану ширења и протурања дезинформација, како би се противник довео у заблуду о стварној ситуацији или о одређеном податку и тиме навео на погрешне закључке и на предузимање одређених активности, или , пак, како би се уздржао од њих. Постоји више начина пласирања дезинформација. Најчешће се изводи ширењем лажних вести посредством електронских и штампаних медија, појединих лица која имају објективне могућности да у одређеној држави пласирају дезинформацију (нпр., дипломате, новинари и сл.), али и посредством агената двојника,[6] који истовремено контактирају с две различите и међусобно супротстављене обавештајне службе. Приликом пласирања дезинформација посредством агената двојника најчешће се прибегава пласирању полуистина, јер, уколико би се пласирале искључиво лажне информације, страна којој се упућују такви подаци убрзо би открила такву активност и увидела да је реч о дезинформисању. Делотворним пласирањем дезинформација, стране обавештајне службе стичу предност над контраобавештајном службом и усмеравају њен рад у погрешном правцу. Уколико се благовремено не установе грешке, последице у смислу контраобавештајне заштите од свих видова политичких преврата биће катастрофалне, односно онемогућиће успостављање одговарајуће контроле над даљим развојем сложених политичко-безбедносних догађаја.

Када је реч о примени одређених облика политичког насиља, стране обавештајне службе у свом наступу користе институционализо-

[6] Агент двојник је посредник између две обавештајне службе – „жива веза", чији је циљ да обострано прати интересовања, методе и средства противника у одређеном периоду. У процесу двојне игре стално постоји дилема којој служби агент двојник стварно припада, а могуће је више варијанти његовог коришћења. Нарочито је подесан – у случају да је његово уграђивање добро изведено – за пласирање дезинформација супротној страни, чиме се она одвраћа или наводи на жељене правце обавештајног истраживања (Савић, 2000: 87).

вано насиље, пре свега, извођењем диверзантско-терористичких акција, политичких убистава – атентата и политичких самоубистава, субверзија, насилних нереда и немира. Поред наведеног, неизоставно је напоменути да се посебан део офанзивних активности страних обавештајних служби односи на њихово тајно финансирање превратничких активности у држави – мети напада. То финансирање се може вршити непосредно, али и посредно, коришћењем банака, инвестиционих фондова, мултинационалних корпорација и томе слично.

Стога, савремени макроекономски чиниоци, реалност кретања капитала и повезаност светског економског тржишта омогућују широк спектар метода које стране обавештајне службе, уз ангажовање наведених центара финансијске моћи, могу успешно користити с циљем спровођења својих обавештајних активности, које свакако задиру и у домен политичких односа.[7] Осим тога, посредством капитала се обезбеђује и економска доминација и стварају могућности за политичке и војне интервенције. Стални притисци на велики број земаља говоре о блиској вези и испреплетености економских, политичких и војних интереса водећих земаља. Као инструмент међународне доминације, те земље користе мултинационалне корпорације које угрожавају економску, политичку и војну самосталност великог броја неразвијених земаља. Помоћу њих се остварују различити облици неоколонијализма, оне су исходишта политичке силе, различитих облика политичких и економских потчињавања народа и читавих региона. То узрокује општу нестабилност у свету и изазива многобројне међународне кризе. Због свих међународних антагонизама и многобројних супротности интереса, савремена међународна заједница није нашла начин да трајније осигура сопствену безбедност и мирну будућност (Милашинови, Милашиновић, 2007: 353).

На крају, али и не најмање важно, битно је нагласити да страна обавештајна служба може деловати и као заштитник одређеног режима, а не искључиво као инструмент за његово свргавање. Сликовит пример су активности руске обавештајне службе, која је у савременој историји у више наврата деловала на тај начин. Треба се само сетити сложених

[7] „Међународне и међувладине, као и невладине организације и мултинационалне корпорације све више постају субјекти политике. Сасвим је сигурно да су националне државе, и поред тога што их многи негирају, поготову као истинске субјекте међународне политике, опстале као субјекти политике, али као нимало равноправни чиниоци, већ као фактори ограниченог утицаја, тачније у оној мери колико то могу бити, у зависности како од укупне количине моћи којом самостално располажу, тако и од политичког правца којим иду" (Симеуновић, 2009: 7).

политичко-безбедносних догађаја у некадашњим НР Мађарској (1956) и ЧССР (1968), када је то деловање представљало увертиру за војну интервенцију. Посматрано с данашње временске дистанце, криза у Сирији је такође сликовит пример. Међутим, те примере је битно само нагласити, док је за одговарајућу теоријску анализу таквог правца деловања стране обавештајне службе (пре свега због сложености) неопходна посебна студија, која би у значајној мери превазишла квантитативни оквир овог рада.

Закључак

Учесталост појаве и различити носиоци политичких превrата, њихова суштина и домети представљају мотивациони чинилац да се изврши покушај истраживачко-критичке валоризације улоге стране обавештајне службе у том облику политичког феномена.

Уобичајено је да се у приступу проблему разраде методолошки критеријуми објашњења проблема и концептуализују појмови и на тај начин дође до ширег категоријалног комплекса политиколошког објашњења проблема саме теме, због чега се тежило да се у што већој мери, на релевантан и одговарајући начин јасно дефинишу и одреде место, улога и значај који, пре свега, стране обавештајне службе имају у савременим друштвеним односима. Један део проблема у раду се односио на прецизно и недвосмислено одређење свих појмова, који се у свакодневној политичкој пракси често поистовећују и неразграничавају, због чега је посебна пажња управо била усмерена ка њиховом одговарајућем појашњењу, с обзиром на то да су политички преврати и стране обавештајне службе били одређени као суштина политиколошке анализе.

Та анализа не би била свеобухватна да се нису верификовала научна сазнања о превратничкој делатности уопште, као и начинима њихове институционализације.

Поред наведеног, наглашава се да су амбиције током израде овог рада између осталог биле сублимиране и с циљем теоријске дескрипције самог бића политичких превrата у процесу освајања и задржавања власти. Настојало се да се систематизују досадашња сазнања о превратничкој и обавештајној делатности, чиме је покушано да се у што већој мери обезбеди њихова квалитативна научна анализа, али и детаљна класификација метода које учесници политичких превrата примењују у остваривању својих противуставних амбиција.

Осим тога, изношењем ставова кроз непосредно истраживање, покушано је да се на основу доступне научне, стручне и друге расположиве грађе, као и на примеру реалности кретања политичких процеса у унутрашњим и спољнополитичким токовима, систематизују досадашња сазнања по том основу. У том смислу, настојало се да се теоријски и у што већој мери расветли права позадина наведених офанзивних активности, које организују, активно помажу, генеришу и спроводе стране обавештајне службе.

Литература:

1. Dadush, Uri; Dunne, Michele (2011): American and European Responses to the Arab Spring: Whats the Big Idea?, *The Washington Quarterly*.
2. Đurković, Miša (2012): Arapsko proleće ili islamsko buđenje, *Politika*.
3. Glazunov, Oleg (2006): *Gosudarstvennый perevorot – Strategiя i tehnologii*, Olma-Press Obrazovanie, Moskva.
4. Hebditch, David; Connor, Ken (2009): *How to Stage a Military Coup: From Planning to Execution,* Skyhorse Publishing, New York.
5. Marjanović, Jovan (1996): *Teorija politike*, Univerzitet u Beogradu, Beograd.
6. Mijalkovski, Milan J.; Konatar, Veselin B. (2010): *Neobaveštajna rovarenja obaveštajaca: u lavirintima specijalnih operacija*, Prometej, Novi Sad.
7. Milašinović, Radomir; Milašinović, Srđan (2007): *Osnovi teorije konflikata*, Fakultet bezbednosti, Beograd.
8. Milošević, Milan (2001): *Sistem državne bezbednosti*, Policijska akademija, Beograd.
9. Petković, Milan (1996): *Tajni ratnici*, Tetra GM, Beograd.
10. Savić, Andreja (2000): *Uvod u državnu bezbednost*, Viša škola unutrašnjih poslova, Beograd.
11. Simeunović, Dragan (1989): *Političko nasilje*, Radnička štampa, Beograd.
12. Simeunović, Dragan (1991): *Državni udar ili revolucija,* Simtrade, Beograd.
13. Simeunović, Dragan (1992): *Državni udar kao vojno-politički fenomen*, Vojno delo, Beograd.
14. Simeunović, Dragan (2009): *Nacija i globalizacija*, Zograf, Niš.
15. *Teorija politike: rider. Deo 1*, Udruženje „Nauka i društvo”, Beograd.

The Role of a Foreign Intelligence Service in a Political Upheaval

Summary: *The Role of a Foreign Intelligence Service in a Political Upheaval* is the research paper dealing with the status and importance of foreign intelligence services in organizing and conducting this kind of a political phenomenon. In addition to introductory remarks and closing considerations, the paper is organized in three thematic sections. The first one relates to the political upheaval and analyzes all politicological aspects related to the theoretical definition of this phenomenon, as well as to the influence that these political upheavals may have over the comprehensive political and security processes in a certain society or a state. The second thematic section provides theoretical determination of the intelligence service, special operations and subversive activities, with the intention of bringing them into the mutual correlation when organizing and carrying out political upheaval. In the third section, research activities focus on the operational methodology of a foreign intelligence service in the context of political upheavals, whereas there is presented a certain compilation of secret and offensive activities conducted by foreign intelligence services in the context of the research topic of this paper. The aim of the paper is the scientific description of ways in which particular countries exploit their intelligence services in order to implement strategic plans that are primarily directed at strengthening of their international position in the multipolar world of today.

Key words: foreign intelligence service, political upheaval, violence, special operations, political and security crisis